

PAPER DETAILS

TITLE: Türkçe Deyimlerde Dil Farkindaligi ve Islevsel Dil Kullanimi

AUTHORS: Bilginer ONAN,Hüseyin ÖZÇAKMAK

PAGES: 1-22

ORIGINAL PDF URL: <https://www.anadiliegitimi.com/tr/download/article-file/14848>

Ana Dili Eğitimi Dergisi
Journal of Mother Tongue Education
ADED - JOMTE
www.anadiliegitimi.com

Türkçe Deyimlerde Dil Farkındalığı ve İşlevsel Dil Kullanımı¹

Bilginer Onan*
Hüseyin Özçakmak**

Özet

Bu çalışmada, Türk halk edebiyatı kültürünün anonim ürünlerinden biri olan deyimler, ana dili eğitimi çerçevesinde, dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımı yönünden analiz edilmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde, deyimler hakkında kuramsal bir bilgi zemini oluşturulduktan sonra çalışmanın temel kavramları olan dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımı hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, deyimlerin temel dil becerileri açısından analizleri yer almaktadır. Bu bağlamda konuşma, dinleme, yazma ve okuma kavramlarıyla ilgili olan sözler, literatür tarama yöntemiyle 4 ayrı kaynaktan ayrı ayrı derlenmiş; yüzey yapı açısından benzer olanlar elenmiştir. Bu eleme sonucunda, sadece dil öğretiminde tanımlanan temel dil becerileriyle ilgili olan 526 adet deyim tespit edilmiştir. Ardından, dille ilgili olan deyimler konuşma, dinleme, okuma ve yazma öğrenme alanlarına göre ayrı ayrı tasnif edilmiş ve bu tasnifler çerçevesinde analizleri yapılmıştır. Analizler sonucunda elde edilen veriler tablolastırılıp yorumlanmıştır. Çalışmanın sonucunda dille ilgili olduğu tespit edilen 526 adet deyim %80.42'sinin (423 adet) konuşmayla, %10.84'ünün (57 adet) dinlemeyle, %7.22'sinin (38 adet) yazmayla ve %1.52'sinin (8 adet) okumayla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu deyimlerin önemli bir bölümünde dilin davranış yönüyle ilgili bilimsel terminolojiye yansımamış durumların ayrıntılı bir şekilde terimleştirildiği görülmüştür. Deyimler, dilin davranış yönüyle ilgili ayrıntılı durumları sözlü ve yazılı dilde terimleştirme özelliğine sahiptir. Bu örneklerin özellikle sözlü dilde ağırlıklı olarak kullanılması bireyin işlevsel dil kullanma becerisini geliştirmesi bakımından son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Deyim, İşlevsel Dil Kullanımı, Dil Farkındalığı, Ana Dili Eğitimi

Language Awareness and Functional Language Use in Turkish Idioms

Abstract

This study analyzes idioms which are anonymous cultural elements of Turkish folk literature in terms of language awareness and functional language use within the framework of mother language education. In introduction part, a theoretical information background is granted on idioms and then language awareness and functional language use which are main concepts of the study are elaborated. In the first chapter, idioms are analyzed in terms of basic language skills. In this scope, idioms related to speaking, listening, writing and reading concepts are collected from 5 different sources; those having the similar structure are eliminated. In the end, 526 idioms which are defined only in language education related to basic language skills are detected. Afterwards, idioms related to language are classified by learning domains of speaking, listening, reading and writing and analyses are conducted within the framework of this classification. The obtained data are presented in tables and interpreted. It is found, in 526 idioms 80.42% (423) are related to speaking; 10.84% (57) are related to listening, 7.22% (38) are related to writing and 1.52% (8) are related to reading. It is seen that in most of these idioms,

¹ VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda (4-7 Aralık 2013, Bursa) bildiri olarak sunulmuştur.

* Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, Hatay.

E-posta: bilgineronan@gmail.com

** Arş. Gör., Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, Hatay.

E-posta: h.ozcakmak@hotmail.com

incidents that do not take place in scientific terminology of behavioral language are included in a more detailed individual terminology. Idioms can term detailed incidents related to behavioral language within verbal and written language. The use of these examples especially in verbal language majorly is very important for the development of language use skill.

Key Words: Idiom, Functional Language Use, Language Awareness, Mother Language Education

Giriş

Yüzyıllar öncesinden günümüze kadar ulaşmış halk edebiyatı ürünlerinin en önemli dil malzemelerinden biri de deyimlerdir. Bugün, Türkçedeki deyimlerin sayısı, henüz tam olarak bilinmemektedir. Ancak tespit edilen örneklerden yola çıkarak Türkçenin deyimler yönünden oldukça zengin bir dil olduğunu söylemek mümkündür. Tespit edilen deyim örneklerinden hareketle farklı kaynaklarda deyimlerle ilgili şu açıklamalara yer verilmiştir.

Deyimler, sözlük anlamıyla gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbekleridir (TDK, 2005: 517). Saraçbaşı ve Minnetoğlu'ya (2002: 7) göre deyimler kalıplaşmış sözlerdir. Donmuş, kemikleşmiş hâldedirler. Sözcüklerinde meydana gelebilecek en küçük bir değişiklik bile manalarını değiştirir. Kısa ve özlüdürler. En az iki sözcükle kurulurlar. Çoğunlukla mastar halindedirler, fiil çekimine girebilirler. Deyimlerin çoğunda kalıplaşmış sözden çıkan anlam, sözcüklerin gerçek anlamından başkadır. Bazı deyimlerde ise anlam, kelimelerin gerçek anlamına uygundur. Bir dua ya da ilençteki kalıplaşmış söz topluluğu, onun deyim sayılmasına elverişli bir anlatım güzelliği ve çekiciliği taşıyorsa deyim sayılabilir. *Allah gecinden versin, Adı batasınca* örneklerinde olduğu gibi. Kimi deyimlerin doğuş nedenleri, bir olay ya da hikâyeye dayanmaktadır.

Aksoy, deyimleri biçim ve kavram özelliklerine göre değerlendirmiştir. Biçimsel özellikleriyle ilgili şu bilgilere yer vermektedir: “Deyimler, kalıplaşmış sözlerdir. Atasözleri gibi kısa ve özlü anlatım araçlarıdır. En az iki sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşmaktadırlar ve biçim olarak iki türe ayrılmaktadırlar. Birinci bölümü, sözcük öbeği durumundaki deyimler oluşturmaktadır. İkinci bölümü ise tümce durumundaki deyimler oluşturur. Kimi sözler, fiil çekiminin değişmesi ile atasözü iken deyim, deyim iken atasözü durumuna girebilir”(1995: 38-40). Aksoy, deyimlerin kavram özellikleriyle ilgili şu bilgilere yer vermektedir: “Deyim, bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır. Genel kural niteliğinde bir söz özelliği taşımaz. Deyimi atasözünden ayıran en önemli özellik budur. Deyimlerin amacı, bir kavramı ya özel bir kalıp içinde ya da çekici, hoş bir anlatımla belirtmektir. Atasözlerinin amacı ise yol göstermek, ders ve öğüt vermek, ibret almamız için gerçekleri bildirmektir. Deyimler, kavramsal özellikleri bakımından de iki grupta incelenmektedir. Birinci grubu oluşturan deyimlerde kalıplaşmış sözden çıkan anlam, sözcüklerin gerçek anlamının dışındadır. İkinci grubu oluşturan deyimlerde ise kalıplaşmış sözden çıkan anlam, sözcüklerin gerçek anlamları dışında değildir” (1995: 40-43).

Sözlü dil ürünü olmaları sebebiyle deyimler konuşma dilinde sürekli işlendikleri için zaman içerisinde anlam ve özellikle de şekil yönünden farklı dil özelliklerine sahip olmuşlardır. Bu durum Elçin (2001: 642-644) tarafından şu şekilde dile getirilmektedir: “Deyimler, asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok kelimeden kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözler, duygu ve düşüncelerimizi dikkat çekecek biçimde anlatan sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır. Birçoğu mastar hâlinindedir. Her zamanlı fiil çekimleriyle kullanılabilirler. Deyimlerdeki bazı kelimeler isim ve fiil çekimlerine girebilirler. Kalıplaşma sebebiyle fiil çekimine girmeyen az sayıda deyim vardır. Hiçbir fiil kipi taşımadığı için cümle hâlinde bulunmayan deyimler de vardır. Bazıları iyelik ekleri ile kurulurlar. Aynı kelimenin tekrarı ile yapılan ikizleme deyimler vardır (günü güne, kaçan kaçana, boşu boşuna). Kafiye deyimler de vardır. Deyimlerde olumsuz kavram içeren kalıplar da kullanılmaktadır. Deyimler, soyut kavramları açıklamak için somut kavramlara başvururlar. Deyimlerdeki hayaller çok defa mantık dışı veya mübalağalıdır. Türk dilindeki deyimleri a. Umumî olanlar b. Bölge karakteri gösterenler c. Türkiye dışındaki Türk lehçelerinde yaşayanlar ç. Eskiden kullanılıp bugün unutulmuş olmak üzere dört ana grupta toplamak mümkündür.”

Bir ulusun düşünüş tarzını, kozmoloji denilen evren algısını belirlemede deyimler araştırmacılara önemli ipuçları sunmaktadır. Deyimlerin bu işlevlerini Aksan (1999: 91) şu şekilde izah etmektedir: “Deyimler bir başka ulusla olan kültür ilişkileri sonunda, ondan çevrilme, alınma değilse bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini, çevre koşullarını, gelenek, görenek ve inançlarını, önem verdiği varlık ve kavramları, kısaca maddi ve manevi kültürünü yansıtan, o toplumun düşünme biçimini, hatta nükteli buluşlarını ortaya koyan, dilbilim açısından olduğu kadar yazın ve halk bilim açısından da önemli olan sözlerdir. Ayrıca bu öğeler her dilin içyapısını, anlam özelliklerini de yansıtır. Bu nitelikleriyle deyimler, her dilin kendine özgü, başkalarından ayıran bir yönünü oluşturmaktadır. Bir dilin gerçekleri dile getirmedeki anlayış ve anlatış biçimini göstermektedir. Dilciler ve halkbilimciler, sadece deyimlere dayanarak bir toplumun bütün kültürünü inceleyebilirler, önemli sonuçlar çıkarabilirler.”

Deyimlerin anlam ve biçim özellikleriyle ilgili verilen bu bilgilerin ardından, çalışmanın temel noktalarından biri olan dil farkındalığı kavramı üzerinde durmak gerekiyor. “Dil farkındalığı (language awareness) terimi ilk kez 1984’te araştırma özetlerini yayınlayan ve uluslararası indekslerden biri olan *Language Teaching* dergisinde yer almış, yine aynı yıl Eric Hawkins tarafından yazılan *Awareness of Language: An Introduction* başlıklı kitapta incelenmiştir. Kavram, 1992’de Bangor’da yapılan ilk *Uluslararası Dil Farkındalığı* konferansında ayrıntılı olarak ele alınmış, bu konferansta kurulması kararlaştırılan derneğin çalışmaları ile önem kazanarak daha sonraki yıllarda değişik disiplinlerin de inceleme konuları içine girmiştir. Dil farkındalığı terimi, bireyin kendi dilinin özelliklerine ve kullanımına karşı geliştirdiği bilinç ve duyarlılık anlamında kullanılmış, bu bilinç ve duyarlılığın etkili

eğitim süreçleri ile kazandırılabilceği düşünülmüştür (Büyükkantarcıoğlu, 2006: 103). Bir başka açıdan dil farkındalığı “bireyin kendi sözlü ve yazılı dil kullanımını da denetleyebileceği bir biçimde sözcük seçiminden biçimbirimsel, sözdizimsel ve anlamsal yapı doğruluğuna, yazım ve noktalama kurallarından düşünce düzenleme ve aktarma becerisine kadar ana dilin doğru ve etkin kullanımına yönelik geliştirdiği bilinçli bir dil kullanım duyarlılığıdır” (Büyükkantarcıoğlu, 2003: 20). Bireyde dil kullanımına yönelik duyarlılığın oluşumu okul öncesi dönemin başlangıcına kadar uzanmaktadır. “Dili kullanma yetisiyle doğan çocuk, sosyal çevrede ana diline ait ilk bilgileri edinmeye başlamaktadır. Çocuğun formal eğitim sürecine kadar edindiği bu bilgilere örtük bilgi adı verilmektedir. Formal eğitimin başlamasıyla birlikte bu örtük bilgiler açık bilgiye dönüştürülmektedir. Dil farkındalığının oluşabilmesi için açık bilgilerin tekrar örtük bilgiye dönüştürülmesi gerekmektedir. Açık bilgiden örtük bilgiye geçiş, ana dili öğretiminde dil kullanımının davranışa dönüştüğünün göstergesidir” (Onan, 2011: 92).

Dil farkındalığı ile birlikte ele alınan işlevsel dil kullanımı ise “içinde bulunduğu toplumun yazılı ve sözlü dil ölçütlerine ve beklentilerine koşut olarak, bireyin iletişimsel amaçlarının etkin olarak gerçekleştirilmesi, kendisinin ve toplumun gelişmesine katkıda bulunması ve bireyden beklentileri giderek artan bir dünyada kendisini ana dilinin okuma / anlama, dinleme / anlama, yazma ve konuşma becerilerinde yetkin kılması biçiminde tanımlanmaktadır” (Büyükkantarcıoğlu, 2003: 22). Dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımı birbiriyle ilişkili kavramlardır.

Doğum öncesinden itibaren içinde yaşadığı toplumsal çevrenin dilini ve kültürünü örtük olarak kazanmaya başlayan birey, kendi halk kültürüne ait deyimlerle ilk kez dinleme yoluyla karşılaşır. Örtük bilginin açık bilgiye dönüştürüldüğü süreçte deyimlerle ifade edilen dil kullanımına ait nüansları kelime hazinesine dâhil eder. Çocukların okul öncesi dönemde dinleme yoluyla kazandıkları bu kullanımların kalıcı olabilmesi için örgün eğitim sürecinde desteklenmesi gerekmektedir. Bu süreçte öğretmenlerin ve ders kitaplarının önemli bir işlevi vardır. Deyimlerin dil farkındalığını geliştirmedeki işlevleri bu noktada devreye girmektedir. Bunları şu şekilde izah etmek mümkündür:

Deyimler, dil farkındalığını kazandırmada soyut kavramlardan hareket etmektedir. Soyut kavramları temsil eden ve çoğu aktarmalar yoluyla oluşmuş örtülü anlam taşıyan bu yapılar âdeta temel dil becerilerinin kavram alanlarını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra deyimler, temel dil becerilerinin kullanım katmanlarını terimleştirme işlevine de sahiptir. Bu terimler belirli bir bilim alanına ait olmayıp halkın dilinde sürekli olarak kullanılan ifadelerdir. Bu açıdan bakıldığında deyimler, dilin davranış yönünü temsil eden durumları, bilimsel terminolojinin dışında ikinci bir dil oluşturarak kodlamaktadırlar. Dilin davranış yönüyle ilgili bazı durumların deyimssel ifade dışında kullanımları yoktur. Aktarma yoluyla oluşan bu terimler, aynı zamanda dilin içinde yaşadığı çevreyi de sözcelem ortamına dâhil etmektedir.

Sonuç olarak, temel dil becerilerinin sözcelem ortamındaki manalarının tespiti noktasında deyimler potansiyel kavramlar olarak düşünülmelidir. Deyimlerdeki bu potansiyelin belirlenmesi ve dil eğitimi açısından kelime hazinesi içindeki değerlerinin ortaya çıkarılması çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Deyimlerin bu süreçteki işlevlerini tespit edebilmek için öncelikle temel dil becerilerinin kavram alanlarıyla ilgili örneklerin belirlenip dilin davranış yönünü oluşturan kavramlar çerçevesinde analiz edilmesi gerekmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Türkçe deyimlerde dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımını değerlendirmeyi amaçlayan bu araştırma, nitel veri toplama ve çözümleme tekniklerinden yararlanılarak gerçekleştirilen betimsel tarama modelinde bir araştırmadır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2009: 77-79).

Çalışma Materyali

Çalışma materyali, deyim sözlükleri arasından 4 sözlüğün amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilmesi ile oluşturulmuştur. “Amaçlı örnekleme, olası ve seçkisiz olmayan bir örnekleme yaklaşımıdır. Amaçlı örnekleme çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanır.” (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008: 78).

Çalışmada kullanılan kaynaklar ise şu şekildedir:

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Kaynaklar

Kaynak Adı	Yazar Adı
1 Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I, II	Ömer Asım Aksoy
2 Türk Atasözleri ve Deyimleri II	Millî Eğitim Bakanlığı
3 Örnekli ve Açıklamalı Türkçe Deyimler Sözlüğü	M. Ertuğrul Saraçbaşı ve İbrahim Minnetoğlu
4 Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü	Metin Yurtbaşı

Verilerin Toplanması

Çalışmada kullanılan veriler, üç aşamada toplanmıştır. Birinci aşamada okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerileri ile ilgili olan deyimler her bir sözlük için ayrı ayrı tespit edilmiş, tespit edilen deyimler 4 farklı Excel dosyasında kodlanmıştır. İkinci aşamada, bu 4 dosya birleştirilmiş, birbirinin aynısı olan deyimler listeden çıkarılarak tek bir dosya oluşturulmuştur. Üçüncü aşamada ise kodlamaların güvenilirliğini sağlamak üzere, birinci araştırmacı tarafından belirlenen deyimler, ikinci araştırmacı tarafından kontrol edilmiştir. Yapılan kontroller sonrasında veri kodlamaları üzerinde büyük oranda görüş birliği sağlandığı görülmüş, görüş birliğine varılamayan kodlamalar ise iptal edilerek dil becerileri ile ilgili veri havuzuna son şekli verilmiştir.

Verilerin Analizi

Deyimlerin analizi iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. İlk aşama; okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerileri ile ilgili deyimlerin tespit edilmesi aşamasıdır. Bu aşamada tek bir havuzda birleştirilmiş olan deyimler, araştırmacılar tarafından üzerinde görüş birliği sağlanarak okuma, yazma, konuşma ve dinleme başlıkları altında toplanmış ve bulgular kısmında tablolaştırılmıştır. İkinci aşamada ise okuma, yazma, konuşma ve dinleme başlıkları altında toplanan deyimlerin derin ve yüzey yapı durumları ele alınmıştır. Bu aşamada okuma, yazma, konuşma ve dinleme ile ilgili deyimlerin derin ve yüzey yapı sayıları tespit edilmiş, derin yapılarının kaç yüzey yapıyla temsil edildiği belirlenmiştir.

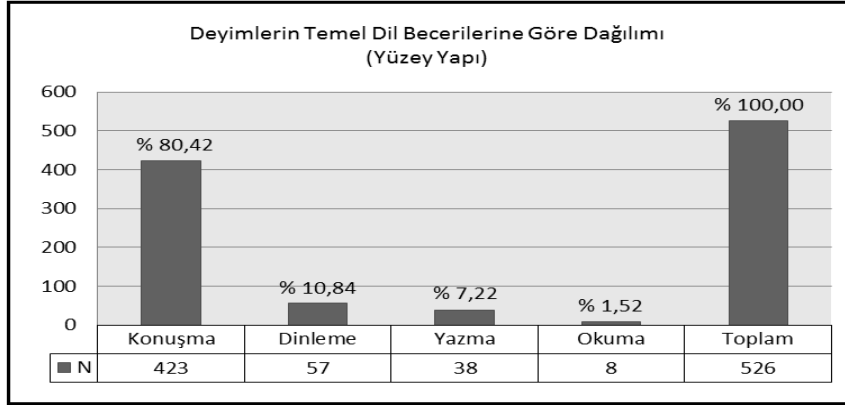
Bulgular

Bu bölümde, deyimlerin temel dil becerilerine göre dağılımları ile yüzey yapı-derin yapı durumları ele alınacaktır.

Dille İlgili Deyimlerin Temel Dil Becerilerine Göre Dağılım Oranları

Taranan kaynaklardan elde edilen ve dil becerilerine göre tasnif edilen deyimlerin dağılım oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Dille İlgili Deyimlerin Temel Dil Becerilerine Göre Dağılım Oranları

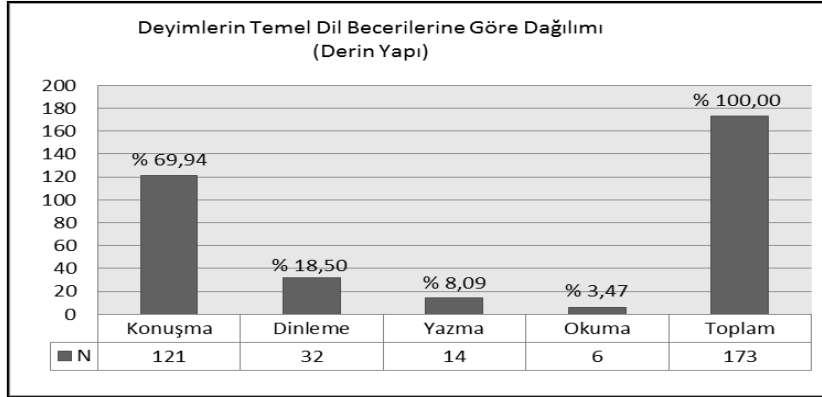
Tablo 2’de, kaynaklardan taranarak tespit edilen ve dil becerileri ile ilgili olan 526 adet deyim yer almaktadır. Deyimlerin temel dil becerilerine göre dağılım oranlarında ağırlığın konuşma becerisi üzerinde olduğu görülmektedir.

Çalışmada, konuşma becerisiyle ilgili 423 deyim tespit edilmiştir. Tablo 2’deki dağılıma göre dille ilgili deyimlerin genel toplamının %80.42’sini konuşma becerisiyle ilgili deyimler oluşturmaktadır. İkinci sırada, 57 adet deyimle dinleme becerisi gelmektedir. Genel toplamın %10.84’ünü dinleme becerisiyle ilgili deyimler oluşturmaktadır. Üçüncü sırada 38 adet deyimle yazma becerisi yer almaktadır. Genel toplamın %7.22’sini yazma becerisiyle ilgili deyimler oluşturmaktadır. Dördüncü ve son sırada 8 adet deyimle okuma becerisi gelmektedir. Genel toplamın %1.52’sini ise okuma

becerisiyle ilgili deyimler oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi, dille ilgili deyimlerde konuşma becerisi ön plana çıkmaktadır. Bu durum kuşkusuz, deyimlerin sözlü kültür ürünü olmalarından kaynaklanmaktadır.

Temel dil becerileri ile ilgili deyimlerin derin yapıları incelendiğinde ise karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 3: Derin Yapıların Temel Dil Becerilerine Göre Dağılım Oranları

Konuşma, dinleme, yazma ve okuma becerileriyle ilgili deyimlerde tematik anlam taşıyan derin yapıların farklı yüzey yapılarla dile getirildiği görülmektedir. Deyimlerdeki yüzey yapılarla karşılaştırıldığında derin yapıların oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. “Benzer durum dille ilgili olan atasözlerinde de tespit edilmiştir” (Onan, 2011: 94). Dille ilgili deyimlerdeki derin ve yüzey yapılar incelendiğinde dilin davranış katmanlarını karşılayan bir ifade zenginliği göze çarpmaktadır. Bu zenginlik, temel dil becerilerine ait deyimlerin analiziyle daha da açık bir şekilde ortaya konacaktır.

Konuşma Becerisi ile İlgili Deyimlere Ait Bulgular ve Yorumlar

Dille ilgili deyimler içerisinde, konuşma becerisi ile ilgili olanlar yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi genel toplamın %69.94’sini (121 adet) oluşturmaktadır. Konuşma eğitimiyle ilgili terminoloji incelendiğinde, bu kavramla ilgili deyimlerin dil farkındalığı yönünden ne denli zengin olduğu görülecektir. Konuşma becerisi, dilin davranış katmanlarını ifade eden kavram alanı yönünden en zengin deyim grubuna sahiptir. Çalışmada konuşma kavram alanıyla ilgili tespit edilen 121 adet deyim, içerdikleri derin yapılar yönünden analiz edilmiş, bu temel beceriye ait 121 derin yapı belirlenmiştir. Konuşma ile ilgili derin yapılar genel toplamın %69.94’ünü temsil etmektedir. Bu derin yapılar, konuşma becerisi ile ilgili 121 farklı davranış katmanıyla ilgilidir ve konuşma becerisindeki dil farkındalığı seviyesini göstermektedir. Bu derin yapılar aynı zamanda dil eğitiminde son derece önemli bir yere sahip olan konuşma eğitiminin davranış yönünün sosyokültürel tabanını oluşturmaktadır. Bu taban, deyimler yoluyla terimleşerek nesilden nesile aktarılagelmıştır.

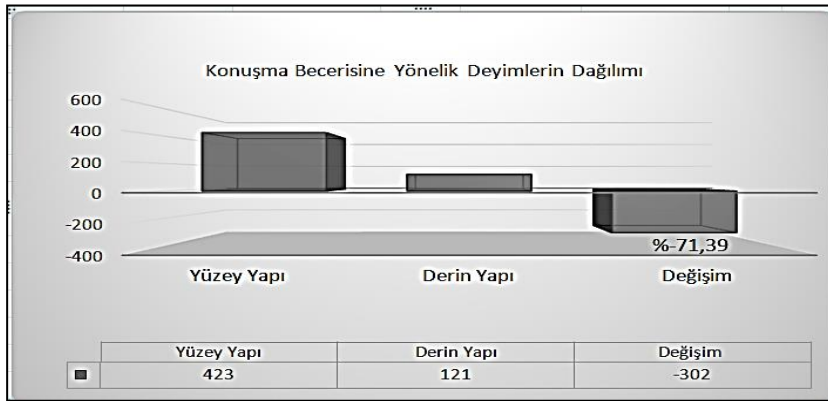
Konuşma becerisinin davranış katmanlarını oluşturan derin yapılar aşağıda sıralanmıştır:

Aniden konuşmaya başlamak, anlamsız yere konuşmak, aslı olmayan bir şey için yemin etmek, az konuşmak, belirli bir konuya odaklanmadan konuşmak, belirli bir kimseyi hedef almadan konuşmak, bilgi sahibi olunmayan konularda konuşmak, farkında olmadan bir anda söyleyivermek, bir bilginin kişiden kişiye aktarılması, bir kişi veya konu hakkında ağzına geleni söylemek, bir kişiyi sözle ikna etmeye çalışmak, karşısındaki kişiyi konuşturmamak, bir kişiyi sözle kandırmak, bir konu hakkındaki düşüncelerini sıralamak, bir konuyla ilgili aynı düşünceleri dile getirmek, bir konuyu sık sık dile getirmek, bir konuda konuşmaya yetkili olmak, bir konuda savunduğu fikri daha sonra değiştirmek, verdiği sözü yerine getirmemek, bir konunun herkes tarafından konuşulması, bir konuya az değinmek (hatırlatmak) az bilgi vermek, kesin karar almak, bir konu hakkında konuşmaya başlamak, vaatte bulunmak, sorulan bir soruya cevap verememe, bir sözü tam yerinde ve zamanında söylemek, bir şeyi söylemek üzere olmak, bir şeyi tam olarak söyleyememek, bir işin ne kadar zor olduğu, topluluk karşısında konuşmak, konuşmamak, bir kişiden diğerine söz taşımak, birinin ağzından laf almaya çalışmak, bir kişiden bahsederken özen göstermek, bir kişiye dokunacak sözü ortaya söylemiş gibi yapmak, bir kişi için konuşma fırsatı yaratmak, bir kişiye kötü söz söylemek, sert bir şekilde sözle uyarmak, sözle ikna etmek, çok konuşulan bir ortamda rahatsız olmak, biri veya birilerinin arkasından konuşmak, kötü bir sözün kişi üzerindeki olumsuz etkisini ifade ederken, birinin sözlerine anında karşılık vermek, birinin konuşmasına müdahale etmek, önemli bilgiler veren insanlar için, birinin sözünün geçerli olduğu durumları ifade etmek için, bir kişiyle çok konuşma yarışına girmeyi ifade ederken, bir şeyin kusursuz olduğunu ifade ederken, boş konuşanlarla alay etmek, cesaretli bir şekilde konuşma, cevap verme, bir kişinin ne kadar çok konuştuğunu ifade ederken, alçak sesle konuşmak, derdini bir başka kişiye anlatmak, dikkatsiz bir şekilde konuşmak, düşünerek dikkatli bir şekilde konuşmak, gaf yapmak, gelip geçici önemsiz konulardan bahsetmek, gerçekleri olduğu gibi söylemek, karşılıklı olarak güzel konulardan konuşmak, güzel konuşan insanlar için, güzel konuşayım derken işleri berbat etmek, haddini bilerek konuşmak, hatalı sözler söylemek, hazır cevap olmak, bir kişinin her isteğinin yerine gelmesi, bir kişinin her konuyla ilgili sözler söyleyebilmesi, her şeyi her yerde söylemek, herkesin aynı anda konuşması, herkesle iletişim kurabilmek, herkesin isteğine göre konuşabilmek, her şeye rağmen bir sırrı ortaya çıkarmamak, konuşma becerisinin gelişmiş insanlar için, ilgi çekici konuşma yapan bir kişi için, inandırıcı olmayan oyalayıcı sözler söylemek, isteksiz bir şekilde konuşmak, bir konunun en önemli kısmından söz etmek, karşı çıkmak, söylediği sözlerle kendini ele vermek, konuşmamak, konuşarak bir kişiyi meşgul etmek, şiddetli bir şekilde tartışmak, bir kişinin konuşma hakkının olmadığı, konuşmak için izin istemek, konuşmanın satır aralarında geçenler için, konuşmasının sakıncalı bir durum aldığını anlayınca başka bir konuya yönelmeyi ifade etmek için, konuşmaktan çekinme, küçücük bir konuyu büyütüp kavga çıkarma, her şeyi ayrıntısıyla anlatma, örtülü konuşma, bir konuşmayı sonuca bağlama, özür dileyerek söylediklerinden vazgeçme, sabır

gösterip konuşmama, selâm söylemek, sır tutamamak, sır tutmak, karşısındaki kişiye öfkeli bir şekilde cevap vermek, söylediği sözlerden ötürü kötü duruma düşmek, sözler ile davranışların tutarlı olması, söylediği sözleri her durumda haklı bulma, söylediklerinin arkasında olma, bir türlü söylemek istediği asıl konuya gelememe, sözlerinin o topluluktaki kişileri ilgilendirmediyi vurgulamak istediği zaman, söz söylemek, sözle şaka yapmak, bir kişinin sözlerinin anlaşılmasa, önemsenmemesi, sözlerinin doğru olduğuna inanmaları için insanları zorlamak, sözü gereksiz yere uzatmak, sözün değerinin kalmadığını ifade etmek için, sürekli olarak birinin dilinde olmak, sürekli olarak soru sormak, şive / ağız özelliği göstererek konuşmak, tutarsız konuşan insanlar için, yalvarmak, yanlış telaffuz etmek, yanlış ve doğruyu bir arada söylemek, yapıcı bir şekilde konuşmak, yardım çağırmak, yerine getiremeyeceği türden sözler söylemek, yüksek sesle konuşmak.

Konuşma becerisiyle ilgili deyimlerin derin ve yüzey yapıları karşılaştırıldığında yüzey yapıların derin yapılara oranla oldukça fazla olduğu görülmektedir. Konuşma becerisiyle ilgili deyimlerde derin yapı ve yüzey yapı oranlarında %-71,39 oranında bir değişim söz konusudur.

Tablo 4: Konuşma Becerisiyle İlgili Deyimlerde Yüzey Yapı-Derin Yapı Oranları

Konuşma becerisinin kavram alanını tasnif eden bu derin yapılarda, ilköğretim birinci ve ikinci kademedeki verilen konuşma eğitiminde öğrencilere kazandırılması gereken bütün davranış katmanlarının yer aldığı, hatta bilimsel literatürde değinilmeyen konuların deyimler yoluyla sözlü dil ortamında yer aldığı görülmektedir. Konuşmanın davranış yönüyle ilgili hususların önemli bir bölümü konuşma eğitimiyle ilgili bilimsel literatürde uzun açıklamalar ve tanımlar çerçevesinde yer almaktadır. Oysa deyimler, bu uzun açıklama ve tanımları adeta terimleştirmiş ve sözcelem ortamında sıkça kullanılır hâle getirmiştir. Konuşmanın kavram alanında yer alan deyimler, konuşma eğitimiyle gündelik dil kullanımı arasındaki boşlukları doldurmaktadır. Aşağıda verilen örnekler bu durumu somutlaştırıyor.

Çenesi düşük olmak: Sözlü dilde çok konuşan insanlar için kullanılan bir deyimdir ve çenesi düşük bir kişi, bulunduğu ortamdaki diğer insanları rahatsız etmektedir. Bu durum konuşma eğitimi ile ilgili kaynaklarda da geçmektedir. Bulunduğu ortamdaki insanları konuşarak rahatsız etme durumu sözlü dilde *çenesi düşük* deyimleriyle terimleşmiştir. Türkçede, aynı durumu terimleştiren *ağız*

açtırmamak, çan çan etmek, çenesi kuvvetli olmak, dil otu yemiş, kulağından gebe etmek, gem almamak, car car etmek, söz ebesi gibi kullanımlar da mevcuttur. Bunlara yenileri eklenebilir.

Baltayı taşa vurmak: Söylenmemesi gereken bir şeyi farkında olmadan söyleyerek karşısındaki kişi veya kişileri rahatsız etmek anlamında kullanılmaktadır. Konuşma eğitiminin en önemli davranış katmanlarından birini oluşturan bu durum dilimizde *baltayı taşa vurmak, gaf yapmak, çam devirmek, boş bulunmak, pot kırmak, şom ağızlı olmak* vd. deyimlerle de dile getirilmektedir.

Ağızdan bal akmak / damlamak: Güzel konuşan, karşısındaki insanları sözleriyle bilgilendiren ve rahatlatan insanlar için kullanılan bir deyimdir. İletişim açısından son derece önemli olan bu durum *ağızdan bal akmak, ağızdan bal damlamak, ağızını hayra açmak, söz ehli olmak, ağızını öpmek, sohbetine doyum olmamak, tatlı dilli olmak, diline şeker ezmek, gönül okşamak, hasbihal etmek* vd. deyimlerle dile getirilmektedir. Benzer derin yapı özelliği gösteren bu deyimler arasında bile kullanıldıkları bağlama göre farklı anlam ayrıntıları ortaya çıkabilmektedir.

Dili tutulmak: Bir kişi, olay veya durum karşısında söz eyleminin ortadan kalkması ve susma durumunu ifade eden bir deyimdir. Konuşma becerisi ile ilgili deyimler analiz edildiğinde Türkçede en fazla bu derin yapı etrafında deyimlerin kümелendiği tespit edilmiştir. “Türkiye Türkçesi’ndeki konuşma kavramıyla ilgili atasözlerinde de aynı durum söz konusudur” (Onan, 2011: 95). *Dilini kedi yemek, dilini kesip oturmak, dilini tutmak, dilini yutmak, ağızını açmamak, ağızını bağlamak, ağızını bıçak açmamak, çeneleri kilitlenmek, çenesini bıçak açmamak, çenesini tutmak, dut yemiş bülbüle dönmek, çıt çıkarmamak, put kesilmek, sus pus olmak, süt dökmüş kedi gibi olmak, taş kesilmek, tek kelime etmemek* vb. deyimler bunların bir kısmını oluşturmaktadır.

Ağız kara olmak: Kötü söz söylemek, sözleriyle bir kişinin kalbini kırmak anlamında kullanılan bir deyimdir. Bu tanım, *ağızını bozmak, demir yalayıp ateş püskürmek, dili uzun olmak, dili zifir olmak, ağız bozuk olmak, karış karış dili olmak* vb. deyimlerle de dile getirilmektedir.

Konuşma becerisiyle ilgili deyimlerde uzak bağdaştırma nitelikli metaforik kullanımların yaygın olduğu görülmektedir. Bu durum deyimlerin kalıcılığını artırmaktadır. “Reynolds ve Schwartz’ın yaptıkları araştırmalar, metaforların öğrenme sürecindeki olumlu etkilerini ortaya koymaktadır. Bu iki araştırmacı, metaforların yeniden üretim sürecini daha kolay başlattığı ve daha uzun sürmesini sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Paivio, metafor özelliği taşıyan dil yapılarının etkililiğini ikili kodlama sistemi çerçevesinde açıklamıştır. Araştırmacı, deneysel ve teorik çalışmalara dayanarak metaforların oluşturulmasında ve anlaşılmasında özerk bir işleyişe sahip olan ama karşılıklı bilgi alışverişinde bulunabilen iki sistemin rol oynadığını ileri sürmektedir. Biri dilsel bilgilerle ilgilidir ve sözel temsillerden yararlanır, bunları ardışık bir biçimde işleminden geçirir. Diğer sistem, somut nesne ve olaylarla ilgili bilgileri işleminden geçirir ve çoğunlukla görsel bir doğaya sahip olan imgelerde temsil edilir. Metaforlar, bu iki sistemin ortak çalışmasının ürünüdürler” (Draaisma, 2007: 37-38). Deyimlerin

metafor özelliği taşımaları, sözlü dilin ürünü olmaları ve gündelik hayatın içinden görsel imgelerle temsil edilmeleri kullanım sıklığını ve kalıcılığı artırmaktadır. Dilin, özellikle de konuşmanın davranış yönüyle ilgili hususların kazandırılmasında deyimler, bu açıdan son derece önemli bir işleve sahiptir.

Dinleme Becerisi ile İlgili Deyimlere Ait Bulgular ve Yorumlar

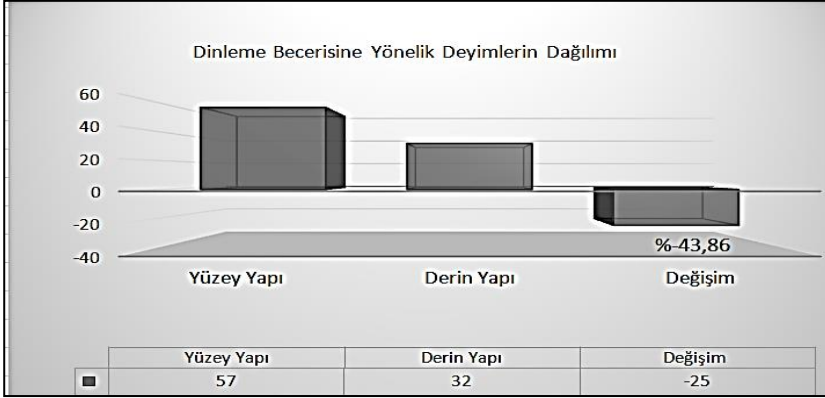
Dille ilgili deyimler içerisinde, dinleme becerisi ile ilgili olanlar genel toplamın %10.84'ünü (57 adet) oluşturmaktadır. Dinleme, dilin davranış katmanlarını ifade eden kavram alanı yönünden en zengin ikinci deyim grubuna sahip dil becerisidir. Çalışma kapsamında tespit edilen 57 adet dinleme kavram alanıyla ilgili deyim, içerdikleri derin yapılar yönünden analiz edildiğinde, bu temel beceriye ait 32 farklı derin yapı belirlenmiştir. Dinleme ile ilgili deyimlerin derin yapısı, genel toplamın %18.50'sini oluşturmaktadır. Bu derin yapılar, konuşma becerisiyle ilgili 32 farklı davranış katmanını ifade etmektedir ve dinleme becerisindeki dil farkındalığı seviyesini göstermektedir. Bu deyimler aynı zamanda Türkçedeki dinleme kavramının sosyokültürel zeminini oluşturmaktadır.

Dinleme becerisinin davranış katmanlarını oluşturan derin yapılar aşağıda sıralanmıştır:

Aşırı sesten rahatsız olma, başkalarından duyulan ve güvenilir olmayan bilgiler için, başkasından aktarılan bilgiyi hemen anlamak, bilinçli bir şekilde birisini dinlememek, yapılan bir konuşmaya dikkat kesilmek, söylenen bir söz karşısındaki tahammülsüzlük, bir şeyi daha önce duymuş olmak, birinin söylediklerine önem vermek, bir şeyi dinlemek için dikkatini yönlendirmek, dinleyerek anlamak, eğlenerek dinlemek, bir şeyi herkesin duyduğunu ifade ederken, bir bilgiyi aklından hiç çıkarmamak, bir yerden haber bekleyen insanlar için, çok dikkatli bir şekilde dinlemek, dinleme sırasında dikkatin başka bir yerde olduğunu ifade ederken, bir bilgiyi belli belirsiz bir şekilde almak, bir konuyu anında anlamak, dinleyip de anlamamak, duyup da duymamazlıktan gelmek, pasif bir şekilde dinlemek, bir şeyi gizlice dinlemeye çalışmak, güzel bir müzik parçası dinlendiğinde, her şeyi bilen duyan insanlar için, işitme becerisinin çok az olduğu durumlarda, kötü söz duymak, ön yargıdan dolayı dinlememe, söylenen bir şeyi yanlış anlamak, söylenenin yerine getirilmesi için, sözle azarlanmak, terslenmek, uzun süre güzel şeyler dinlemeyen insanlar için, dinlerken sabırlı olmama.

Dinleme becerisiyle ilgili deyimlerin derin ve yüzey yapıları karşılaştırıldığında %43.86 oranında bir değişim olduğu görülmektedir. Konuşma becerisiyle kıyaslandığında dinleme alanındaki deyimlerde derin yapılar, daha az yüzey yapıyla temsil edilmektedir. Aşağıdaki tabloda bu durum görülmektedir.

Tablo 5: Dinleme Becerisiyle İlgili Deyimlerde Yüzey Yapı-Derin Yapı Oranları

Konuşma becerisinin kavram alanına oranla sayıları daha az olmasına rağmen dinleme becerisinin kavram alanındaki deyimler de dinlemenin davranış katmanlarını temsil etmektedir. Deyim örnekleri incelendiğinde, dinleme eğitimiyle ilgili önemli hususların terimleştiği görülmektedir. Aşağıda verilen örnekler bu durumu somutlaştırmaktadır:

Kulaktan Dolma: Bu deyim, başkalarından duyulan ve güvenilir olmayan bilgiler için söylenmektedir. Dinleme anlama sürecinde kaynaktan gelen bilginin güvenilirliği son derece önemlidir. Alıcının yani dinleyicinin bu duruma dikkat etmesi gerekir. Kaynaktan gelen ve güvenilir olmayan bu bilgiler *kulaktan dolma* deyimleriyle terimleşmiştir.

Kulak Kesilmek: Bir şeyi dinlemek için kişinin dikkatini yönlendirmesi ifade edilmektedir. Aynı durum Türkçede, *kulağını dikmek*, *kulak kabartmak*, *kulak vermek*, *kulak tutmak* gibi deyimlerle de dile getirilmektedir.

Kulak Dolgunluğu: Bir olayın, haberin, durumun daha önce duyulmuş olduğu ifade edilmek istendiğinde bu deyim kullanılmaktadır.

Kulak Ardı Etmek: Kaynaktan gelen bilgilerin alıcı (dinleyici) tarafından önemsenmediği durumlarda söylenmektedir. Türkçede *kulak arkasına almak*, *kulak asmamak* gibi deyimler de bu durumda söylenmektedir.

Dinleme becerisiyle ilgili deyimlerin konuşmaya göre dinleme literatüründe daha sınırlı bir alana yayıldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, dinlemeyle ilgili deyimlerde dil eğitimiyle ilgili ayrıntılı bir terminolojiden söz etmek mümkün değildir.

Yazma Becerisi ile İlgili Deyimlere Ait Bulgular ve Yorumlar

Dille ilgili deyimler içerisinde yazma becerisi ile ilgili olanlar Tablo 2’de görüldüğü gibi genel toplamın %7.22’sini (38 adet) oluşturmaktadır. Konuşma ve dinleme becerileriyle kıyaslandığında, yazma becerisine ait deyimlerin Türkçede oldukça sınırlı sayıda olduğu söylenebilir. Çalışmada tespit edilen 38 adet yazma becerisiyle ilgili deyim, içerdikleri derin yapılar yönünden analiz edildiğinde bu temel beceriye ait 14 derin yapı tespit edilmiştir. Yazma ile ilgili derin yapılar genel toplamın

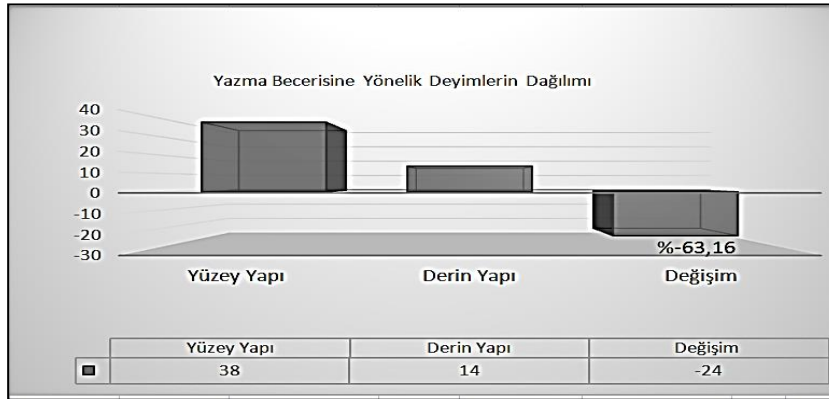
%8.09'unu oluşturmaktadır. Bu derin yapılar, yazma becerisiyle ilgili deyimlerin dil farkındalık seviyesini göstermektedir.

Yazma becerisinin davranış katmanlarını oluşturan derin yapılar aşağıda sıralanmıştır:

Bilgisayar veya daktilo ile yazmak, birine ait olan bir yazı için, kaligrafik olarak kötü yazılmış anlaşılmas yazılar için, kayıt altına almak, kötü şeyler yazanlar için, küçük ve anlaşılmas harflerle yazılmış yazılar için, yazı yazamayan, yazı yazabilen kişileri tanımlarken, yazı yazmak, yazı yazmaya başlamak, yazı yazmayı iyi derecede bilen, yazı yazmayı öğrenmek, yazılanları daha itinalı bir şekilde yeniden yazmak, yazmada ön hazırlık niteliğinde taslak oluşturmak.

Yazma becerisiyle ilgili deyimlerin derin ve yüzey yapıları karşılaştırıldığında %-63.16 oranında bir değişim olduğu görülmektedir. Konuşma ve dinleme becerisiyle kıyaslandığında yazma alanındaki deyimlerde derin yapılar, daha az yüzey yapıyla temsil edilmektedir. Tablo 6'da bu durum görülmektedir.

Tablo 6: Yazma Becerisiyle İlgili Deyimlerde Yüzey Yapı-Derin Yapı Oranları

Yazma becerisiyle ilgili deyimler kendi içinde analiz edildiğinde, bu alanla ilgili deyimlerin genel olarak yazıya geçirme ve kayıt tutma kavramlarını terimleştirdiği görülmektedir. *Kalem oynatmak, dikte etmek, kaleme almak, not tutmak, kayda geçmek, yazıya dökmek vb.* deyimler bu durumu örneklendirmektedir. Bunların dışında sınırlı sayıda örnekle somutlaşan deyimler de mevcuttur. Bunların bir kısmı aşağıda sıralanmıştır.

Kaleminden çıkmak: Yazının bir kişiye ait olduğunu ifade ederken kullanılmaktadır.

Kaleminden kan damlamak: Kötü şeyler yazan kişiler için kullanılmaktadır.

Karınca duası: Küçük ve anlaşılmas harflerle yazılmış bir yazıyı nitelerken kullanılır.

Eli kalem tutmak: Yazı yazabilen insanlar için kullanılmaktadır.

Kalem efendisi: Yazı yazmayı iyi derecede bilen insanlar için kullanılmaktadır.

Yazıyı sökmek: Yazı yazmayı öğrenmek anlamında kullanılmaktadır.

Tek örnekle ifade edilen deyimlerde yazma becerisinin davranış yönüyle ilgili sınırlı sayıda deyim yer aldığı görülmektedir.

Okuma Becerisi ile İlgili Deyimlere Ait Bulgular ve Yorumlar

Dille ilgili deyimler içerisinde, okuma ile ilgili olanlar genel toplamın %1.52'sini (8 adet) oluşturmaktadır. Okuma, dilin davranış katmanlarını ifade eden kavram alanı yönünden en az deyim grubuna sahip dil becerisidir. Çalışma kapsamında tespit edilen 8 adet okuma kavram alanıyla ilgili deyim, içerdikleri derin yapılar yönünden analiz edildiğinde, bu temel beceriye ait 6 farklı derin yapı tespit edilmiştir. Okuma becerisi ile ilgili deyimler genel toplamın %3.47'sini oluşturmaktadır. Bu derin yapılar okuma alanıyla ilgili 6 farklı davranış katmanını temsil etmektedir ve okuma becerisinin dil farkındalığı düzeyini göstermektedir. Bu deyimler aynı zamanda Türkçedeki okuma kavramının sosyokültürel zeminini oluşturmaktadır. Okuma becerisinin davranış katmanlarını gösteren derin yapılar aşağıda sıralanmıştır.

Bülbül gibi okumak: Akıcı bir şekilde okumayı ifade eder. Okuma eğitimi terminolojisinde “akıcı okuma” kavramı mevcuttur. Akıcı okuma, “metindeki kelimeleri tanımak, metni belirli bir çabuklukta ve düzgün bir ifadeyle okumak demektir. Akıcı okuma, kelimenin hızlı tanınması, seslendirilmesi ve anlamının bulunması işlemleri sonucunda gerçekleşmektedir” (Güneş, 2007: 92). *Su gibi okumak* deyimini de aynı kavramı karşılamaktadır.

Göz gezdirmek: Bir metnin tamamını okumadan önemli kısımlarını seçerek okuma anlamında kullanılmıştır. Bu deyim de okuma eğitimi terminolojisinde *göz atarak okuma* adı altında kullanılmaktadır. Göz atarak okuma “konunun ayrıntılarına girmeden, ana hatlarıyla kavranması amacıyla yapılan okuma türüdür. Göz atarak okumada, metnin içeriğini anlamak ve istenen bilgiye ulaşmak için önce metnin başlığına bakılır; uzunluğu ve biçimi incelenerek metin şekil bakımından değerlendirilir. Metnin konusunu anlamak için gözler metin üzerinde hızlıca gezdirilir. Böylece ayrıntılar atlanarak ana fikre ulaşılmış olur (Özbay, 2007: 22). *Gözden geçirmek* deyimini de aynı anlamda kullanılmaktadır.

Kitap kurdu: Çok kitap okuyan insanlar için kullanılan bir deyimdir. Bu anlamı vurgulamak için sözlü ve yazılı dilde sıkça kullanılmaktadır. Dil eğitimi terminolojisinde çok kitap okuyan insanları tanımlamada kullanılan bir başka terim yoktur.

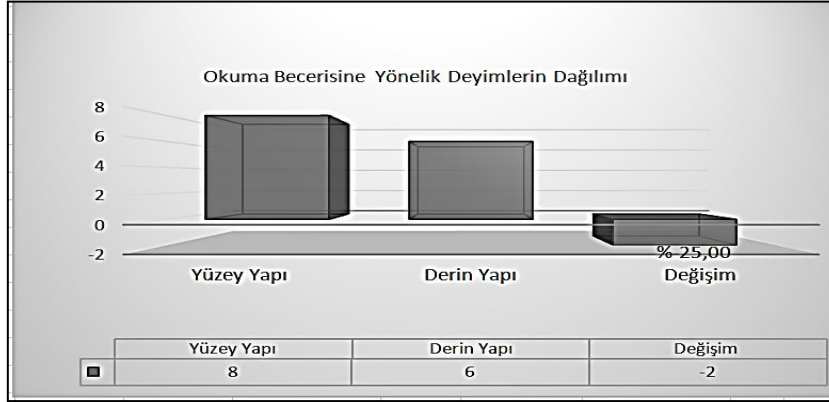
Mürekkep yalamak: Okuma yazma bilen öğrenim görmüş insanlar için kullanılan bir deyimdir. Sözlü ve yazılı dilde sık kullanılmaktadır.

Okumayı sökmek: Okumayı yeni öğrenmiş olan kişiler için kullanılmaktadır. Dil eğitimi terminolojisinde bu insanlar için genel anlamda *okuryazar olma* ifadesi kullanılmaktadır.

İçinden okumak: Sessiz bir şekilde okuma eylemini ifade etmektedir. Dil eğitimi terminolojisinde sessiz okuma şeklinde geçmektedir. Sessiz okuma, “kelimeleri ve cümleleri seslendirmeden gözle takip ederek yapılan okumadır. Bu okuma türünde ses telleri, ses dalgaları, dil ve kulak okuma sürecinden çıkarılmaktadır” (Güneş, 2007: 156). *İçinden okumak* deyimini hemen

hemen sessiz okuma terimiyle aynı sıklıkta dil eğitiminde kullanılmaktadır. *İçinden okumak* deyiminin “ezberindeki şeyi aklından geçirerek tekrar etmek anlamı da vardır (Aksoy, 1995: 869).

Tablo 7: Okuma Becerisiyle İlgili Deyimlerde Yüzey Yapı-Derin Yapı Oranları

Okuma becerisiyle ilgili derin ve yüzey yapılar karşılaştırıldığında, bu iki temel yapı arasında %25,00 oranında bir değişim olduğu görülmektedir. Derin yapı ve yüzey yapı bakımından en az fark, okuma becerisiyle ilgili deyimlerde tespit edilmiştir. Okuma becerisiyle ilgili deyimlerin tamamı okuma eğitimi literatüründe yaygın olarak kullanılmaktadır.

Sonuç

Türkçe deyimlerde dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımı üzerine yapılan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Çalışma kapsamında, Türkçede dille ilgili olan 526 deyim tespit edilmiştir. Bu deyimler konuşma, dinleme, yazma ve okuma dil becerilerinin kavram alanlarından birine girmektedir. Derin yapı ve yüzey yapı özellikleri yönünden en fazla deyim grubunun sırasıyla konuşma, dinleme, yazma ve okuma becerilerine ait olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8: Deyimlerin Genel Yüzey ve Derin Yapı Dağılımları

Dil Becerisi	YY	%	DY	%
Konuşma	423	80.42	121	69.94
Dinleme	57	10.84	32	18.50
Yazma	38	7.22	14	8.09
Okuma	8	1.52	6	3.47
Genel Toplam	526	100	173	100

YY: Yüzey Yapı DY: Derin Yapı

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, dille ilgili deyimlerde 526 adet yüzey yapı 173 derin yapıyla temsil edilmiştir. Bu durum, dille ilgili deyimlerde bir davranış katmanının çok sayıda yüzey yapıyla dile getirildiğini göstermektedir.

Deyimler, dil eğitimi kitaplarında yer almayan ama sözcük ortamında kişileri karşılaşılabilecek olasılıkları olan durumlara karşı hazır hâle getiren bir işleve sahiptir. Bu hazır bulunuşluluk ortamını deyimlerin terimleştirme özelliği sağlamaktadır.

Deyimler, temel dil becerilerinin davranış katmanlarını terimleştirme işlevine sahiptir. Bu terimler belirli bir bilim alanına ait olmayıp halkın dilinde sürekli olarak kullanılan ifadelerdir. Bu açıdan bakıldığında deyimler, dilin davranış yönünü temsil eden durumları bilimsel terminolojinin dışında ikinci bir dil olarak kodlamaktadırlar. Temel dil becerilerinin davranış yönüyle ilgili bazı durumların deyimssel ifade dışındaki karşılıkları oldukça uzun tanım ve açıklamalarla yapılmaktadır. Terimleştirme bu noktada pratik bir ifade olanağı sağlamaktadır.

Deyimlerin terimleştirme işlevlerinden ders kitaplarında da yararlanılmalıdır. Ders kitaplarındaki metinlerde ve etkinliklerde bu tür deyimlere yer verilmeli, dilin davranış katmanlarını kazandırmaya yönelik çalışmalarda temel dil becerileriyle ilgili deyimlerden özellikle de konuşma becerisiyle ilgili olanlardan yararlanılmalıdır. Bu durumla bağlantılı olarak, konuşma becerisiyle ilgili deyimlerin derin yapı-yüzey yapı özellikleri yönünden konuşmanın davranış katmanlarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koyabilecek niteliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durum bir ifade zenginliğini de beraberinde getirmektedir. Konuşma ile ilgili deyimlerin bu ifade olanaklarından yararlanılmalıdır. Sınıf ortamında yapılacak anlam alanı ve çağrışım alanı çalışmalarıyla deyimlerin sözelem ortamındaki kullanımlarıyla ilgili tartışmalar yapılmalıdır. Öğrencilerin dikkatleri metin içerisindeki kullanım bağlamlarına çekilmelidir. Deyimlerin anlamlarından yola çıkılarak dramatizasyon çalışmaları yaptırılmalıdır.

Sonuç olarak öğretmenler, dilin kavram alanına dâhil olan deyimlerin temel dil becerileriyle ilgili davranış özelliklerini kazandırmada kullanılabileceği hususunda bir farkındalık geliştirmelidirler.

Kaynakça

- Aksan, D. (1999). *Türkçenin gücü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1995). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü I*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aksoy, Ö. A. (1995). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü II*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (2003). Dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımı bağlamında anadilimiz: gözlemler, öneriler". *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkçemiz*. Ankara: Ankara Ticaret Odası ve Anadolu Çağdaş Eğitim Vakfı, 19-26.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (2006). *Toplumsal gerçeklik ve dil*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Draaisma, D. (2007). *Bellek metaforları*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Elçin, Ş. (2005). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güneş, F. (2007). *Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2001). *Türk atasözleri ve deyimleri II*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Onan, B. (2011). Türk atasözlerinde dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımı. *Millî Folklor Dergisi*, 91, 91-100.

Türkçe Deyimlerde Dil Farkındalığı ve İşlevsel Dil Kullanımı

Onan, B. ve Tiryaki E. N. (2012). Türkçede örtülü anlam oluşturan unsurlar ve ana dili öğretimindeki işlevleri.

Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (19), 223-240.

Özbay, M. (2007). *Özel öğretim yöntemleri II*. Ankara: Öncü Kitap.

Saraçbaşı M. ve Minnetoğlu İ. (2002). *Örnekli ve açıklamalı Türkçe deyimler sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (1995). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış deyimler sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.

Ek: Araştırmaya Temel Teşkil Eden Deyimlerin Listesi

1 abuk subuk söylemek	56 ağzında bakla ıslanmamak
2 abur cubur söylemek	57 ağzında mercimek durmamak
3 açığa vurmak	58 ağzından baklayı çıkarmak
4 açık konuşmak	59 ağzından bal akmak
5 adını anmamak	60 ağzından bal damlamak
6 ağır işitmek	61 ağzından çıkan kulağı duymamak
7 ağır söz	62 ağzından çıkan kulağı işitmek
8 ağız açmamak	63 ağzından dökülmek
9 ağız açtırmamak	64 ağzından düşürmemek
10 ağız ağıza vermek	65 ağzından kaçırmak
11 ağız birliği etmek	66 ağzından laf almak
12 ağız dalaşı	67 ağzından söz dirhemle çıkmak
13 ağız değiştirmek	68 ağzını açıp gözünü yummak
14 ağız dil vermemek	69 ağzını açmamak
15 ağız dolusu	70 ağzını bağlamak
16 ağız eğmek	71 ağzını bıçak açmamak
17 ağız kahyası	72 ağzını bozmak
18 ağız kalabalığı etmek	73 ağzını hayra açmak
19 ağız kavafı	74 ağzını kapamak
20 ağız satmak	75 ağzını kiraya vermek
21 ağız şakası	76 ağzını kullanmak (birinin)
22 ağız tamburası çalmak	77 ağzını öpmek
23 ağız yapmak	78 ağzını satmak
24 ağız yaymak	79 ağzını toplamak
25 ağızda sakız gibi çiğnemek	80 ağzını tutmak
26 ağızdan kapmak	81 ağzını yoklamak
27 ağızdan laf çalmak	82 ağzının gevişi olmak
28 ağızdan laf çekmek	83 ağzının içine bakmak
29 ağızlara sakız olmak	84 ağzının içine baktırmak
30 ağızları uymak	85 ağzının kalayını vermek
31 ağza almamak	86 ağzının otunu vermek
32 ağza kilit vurmak	87 ağzının ölçüsünü vermek
33 ağzı bir olmak	88 ağzının payını vermek
34 ağzı bozuk olmak	89 ağzının perhizi olmamak
35 ağzı cıvık olmak	90 ahfeşin keçisi gibi baş sallamak
36 ağzı dili olmamak	91 ahkam kesmek
37 ağzı gevşek olmak	92 ahret suali sormak
38 ağzı kalabalık olmak	93 akım derken b...kum demek
39 ağzı kara olmak	94 aldırış etmemek
40 ağzı kulağına yakın olmak	95 atıp tutmak
41 ağzı laf yapmak	96 attığı attık tuttuğu tuttuk olmak
42 ağzı pek olmak	97 avaz avaz bağlamak
43 ağzı pis olmak	98 bahis açmak
44 ağzı sıkı olmak	99 baltayı taşa vurmak
45 ağzı var dili yok olmak	100 başbaşa vermek
46 ağzına (önüne) kemik atmak	101 başının etini yemek
47 ağzına almamak	102 beyaza çekmek
48 ağzına aptesle almak (birini adını)	103 bildiğini okumak
49 ağzına bakmak	104 bilmediğin söze karışmamak
50 ağzına baktırmak	105 bilmiş gibi söylemek
51 ağzına geleni söylemek	106 bin işitip bir söylemek
52 ağzına kira istemek	107 bir araba laf etmek
53 ağzına taş almamak	108 bir ayak üstünde bin yalan söylemek
54 ağzında (yar) yaş kalmamak	109 bir ayak üstünde bin yalanın belini bükme
55 ağzında ayran durmamak	110 bir bardak suda fırtına koparmak

Türkçe Deyimlerde Dil Farkındalığı ve İşlevsel Dil Kullanımı

111 bir çift söz etmek	168 dırıltı çıkarmak
112 bir dediği iki olmamak	169 dikte etmek
113 bir dereyi bal bir dereyi yağ etmek	170 dil ağız vermemek
114 bir kulağı yerde olmak	171 dil dökmek
115 bir kulağından girip öteki kulağından çıkmak	172 dil ebesi
116 bir nalına bir mihına vurmak	173 dil otu yemiş olmak
117 bir sözünü iki etmemek	174 dil persengi
118 bire bin katmak	175 dil satmak
119 borusu ötmek	176 dil uzatmak
120 boş bulunmak	177 dil yarası
121 burnunu sokmak	178 dilden dile dolaşmak
122 buz üstüne yazı yazmak	179 dile düşmek
123 bülbül gibi konuşmak	180 dile gelmek
124 bülbül gibi okumak	181 dile getirmek
125 bülbül gibi ötmek	182 dile kolay
126 bülbül kesilmek	183 dile vermek
127 büyük söz söylemek	184 dili açılmak
128 büyük söze tövbe etmek	185 dili ağırlaşmak
129 büyük yemin etmek	186 dili bir karış dışarı çıkmak
130 can kulağıyla dinlemek	187 dili bir karış olmak
131 car car etmek	188 dili çalmak
132 cır cır ötmek	189 dili çözülmek
133 çam devirmek	190 dili damağı kurumak
134 çan çan etmek	191 dili damağına yapışmak
135 çekip çekiştirmek	192 dili dolaşmak
136 çekiye gelmemek	193 dili dönmemek
137 çene çalmak	194 dili durmamak
138 çene patlatmak	195 dili ekmekçi küreği kadar uzun olmak
139 çene yarıştırmak	196 dili güllü olmak
140 çene yormak	197 dili kısa kulağı delik olmak
141 çeneleri kilitlenmek	198 dili kurumak
142 çenesi açılmak	199 dili sürçmek
143 çenesi durmamak	200 dili takılmak
144 çenesi düşmek	201 dili tutulmak
145 çenesi düşük	202 dili uzun olmak
146 çenesi kuvvetli olmak	203 dili varmamak
147 çenesi tutulmak	204 dili zifir olmak
148 çenesine üşenmez	205 dilinde tüy bitmek
149 çenesini açmak	206 dilinden düşürmemek
150 çenesini bıçak açmamak	207 dilinden kurtulamamak
151 çenesini tutmak	208 diline dolamak
152 çıkış yapmak	209 diline kira istemek
153 çıt çıkarmamak	210 diline şeker ezmek
154 çıt çıkmamak	211 diline yörük
155 dağdan taş yuvarlar gibi laf söylemek	212 dilini açmak
156 daktilo etmek	213 dilini bağlamak
157 daktiloya çekmek	214 dilini kedi yemek
158 davul çalsa işitmemek	215 dilini kesip oturmak
159 dediği dedik olmak	216 dilini kesmek
160 defter tutmak	217 dilini tutmak
161 deli dolu söylemek	218 dilini yutmak
162 dem vurmak	219 dilini zaptetmek
163 demir yalayıp ateş püskürmek	220 dilinin altında bir şey olmak
164 derdini dökmek	221 dilinin altındaki baklayı çıkarmak
165 dereden tepeden konuşmak	222 dilinin bağı çözülmek
166 dert yanmak	223 dilinin belasını çekmek
167 dırdır etmek	224 dilinin cezasını çekmek

- 225 dilinin perhizi olmamak
226 dilinin ucuna gelmek
227 dilinin ucunda olmak
228 diliyle belaya uğramak
229 diliyle sokmak
230 diliyle tuzağa düşmek
231 diliyle yakalanmak
232 dillerde dolaşmak
233 dillerde gezmek
234 dillere destan olmak
235 dillere düşmek
236 dilli düdük
237 diyalog kurmak
238 diyeceği olamamak
239 diyolog kurmak
240 dobra dobra konuşmak
241 dut yemiş bülbüle dönmek
242 dünya kelamı etmek
243 edebiyat yapmak
244 eğri oturup doğru konuşmak
245 eğri oturup doğru söylemek
246 eğri oturup doğru söyleşmek
247 eğrisi doğrusuna denk gelmek
248 el aman çağırarak
249 eli kalem tutmak
250 eşek arısı gibi vızlamak
251 evelemek gevelemek
252 felsefe yapmak
253 fiskos etmek
254 gaf yapmak
255 gam almamak
256 gem almamak
257 gevezelik etmek
258 gık dememek
259 gönül okşamak
260 göz gezdirmek
261 gözden geçirmek
262 habbeyi kubbe etmek
263 hasbihal etmek
264 havadan sudan konuşmak
265 hazır cevap olmak
266 her itin dilini bilmek
267 her kafadan bir ses çıkmak
268 hesap tutmak
269 hık mık etmek (demek)
270 hitapta bulunmak
271 hoşbeş etmek
272 höt demek
273 içinden okumak
274 içini boşaltmak
275 içini dökmek
276 iki çift laf etmek
277 iki çift söz etmek
278 iki çift söz söylemek
279 iki sözü bir araya getirememek
280 ileri geri konuşmak
281 ileri geri söylemek
282 ileri gitmek
283 insan eti yemek
284 inşa etmek
285 işitmezlikten gelmek
286 işkembeden atmak
287 kadınlar hamamına dönmek (bir yer)
288 kafadan atmak
289 kafası şişmek
290 kafasına girmek
291 kağıda dökmek
292 kağıda sarılmak
293 kağıt üzerine dökmek
294 kalem çalmak
295 kalem efendisi
296 kalem oynatmak
297 kaleme almak
298 kaleme dökmek
299 kaleme gelmemek
300 kaleme sarılmak
301 kaleminden çıkmak
302 kaleminden kan damlamak
303 kargacık burgacık
304 karı ağızlı olmak
305 karınca duası
306 karış karış dili olmak
307 karşılık vermek
308 kayda geçirmek
309 kayda geçmek
310 kazı koz anlamak
311 kem küm etmek
312 kendi ağızla tutulmak
313 kırılıp dökülmek
314 kısa kesmek
315 kitap kurdu
316 konferans vermek
317 koyun kaval dinler gibi dinlemek
318 kulağı bende akli başka yerde
319 kulağı delik olmak
320 kulağı düşük olmak
321 kulağı kırıste olmak
322 kulağına çalınmak
323 kulağına davul çalınmak
324 kulağına girmek
325 kulağına koymak
326 kulağına kurşun akıtmış olmak
327 kulağına küpe olmak
328 kulağına söylemek
329 kulağından gebe etmek
330 kulağını açmak
331 kulağını dikmek
332 kulak ardı etmek
333 kulak arkasına almak
334 kulak asmak
335 kulak dolgunluğu
336 kulak kabartmak
337 kulak kesilmek
338 kulak misafiri olmak

339 kulak tıkamak	396 müsvedde yapmak
340 kulak tutmak	397 ne selam ne sabah olmak
341 kulak vermek	398 not almak
342 kulakları dolmak	399 not düşmek
343 kulakları paslanmak	400 not etmek
344 kulakları üstüne yatmak	401 not tutmak
345 kulaklarını tıkmak	402 nutku kurumak
346 kulaklarının pasını gidermek	403 nutku kurumak
347 kulakta tutmak	404 nutku tutulmak
348 kulaktan dolma	405 nutuk atmak
349 kulaktan kapmak	406 nutuk söylemek
350 kulaktan kulağa	407 nutuk vermek
351 kuru gürültü	408 okumayı sökmek
352 kuru iftira	409 ortadan söylemek
353 küfürü basmak	410 ortaya söylemek
354 külahına anlatmak	411 özü sözü bir olmak
355 laf ağzında kalmak	412 palavra atmak
356 laf altında kalmamak	413 pot kırmak
357 laf atmak	414 put gibi olmak
358 laf düşmemek	415 put kesilmek
359 laf ebesi	416 rest çekmek
360 laf etmek	417 sadede gelmek
361 laf işitmek	418 sağır sultan bile duymak
362 laf kaldırmamak	419 sakalı ele vermek
363 laf kıtlığında asmalar budamak	420 sapartayı yemek
364 laf taşımak	421 sayıp dökmek
365 lafa tutmak	422 selam söylemek
366 lafı ağzına tıkmak	423 ser verip sır vermemek
367 lafı ağzında çevirmek	424 ses çıkarmamak
368 lafı ağzında gevelemek	425 ses çıkmamak
369 lafı ağzında kalmak	426 ses vermemek
370 lafı ağzından çıkarmak	427 sesi soluğu çıkmamak
371 lafı çevirmek	428 sesini çıkarmamak
372 lafı uzatmak	429 sesini kesmek
373 lafın belini kırmak	430 sır küpü olmak
374 lafını bilmek	431 sohbetine doyum olmamak
375 lafını etmek	432 söylemesi ayıp olmak
376 lakırdı ağzından dirhemle çıkmak	433 söylev vermek
377 lakırdı ağzından dökülmek	434 söz açmak
378 lakırdı altında kalmamak	435 söz ağzından dirhemle çıkmak
379 lakırdı kavafı	436 söz ağzından dökülmek
380 lakırdı taşımak	437 söz almak
381 lakırdı yetiştirmek	438 söz altında kalmamak
382 lakırdısını bilmek	439 söz anlamak
383 lakırdısını etmek	440 söz aramızda
384 lakırdıyı ağzına tıkmak	441 söz arasında
385 lakırdıyı ağzında çevirmek	442 söz atmak
386 lakırdıyı ağzında gevelemek	443 söz ayağa düşmek
387 lakırdıyı çiğnemek	444 söz birliği etmek
388 leb demeden leblebiyi anlamak	445 söz dinlemek
389 lisana gelmek	446 söz düşmemek
390 lügat paralamak	447 söz ebesi
391 mangalda kül bırakmamak	448 söz ehli
392 martaval atmak	449 söz eri
393 masal okumak	450 söz geçirmek
394 maval okumak	451 söz işitmek
395 mürekkep yalamak	452 söz kaldırmamak

453 söz meclisten dışarı olmak
454 söz sahibi olmak
455 söz tutmak
456 söz vermek
457 sözü (birşeye) getirmek
458 sözü açılmak
459 sözü ağzına tıkamak
460 sözü ağzında çevirmek
461 sözü ağzında gevelemek
462 sözü bağlamak
463 sözü çevirmek
464 sözü çiğnemek
465 sözü geçmek
466 sözü hasır altına gitmek
467 sözü kesmek
468 sözü sakalına geçmemek
469 sözü sohbeti çekilir
470 sözü sözüne uymamak
471 sözü yere düşmek
472 sözün arkasını kesmemek
473 sözünde durmak
474 sözüne aldırma
475 sözüne gelmek
476 sözüne önem vermek
477 sözünü bilmek
478 sözünü esirgemek
479 sözünü etmek
480 sözünü geri almak
481 sözünü sakınmak
482 sözünü tutmak
483 sözünü yemek
484 sözünün eri olmak
485 su gibi okumak
486 suspus olmak
487 sürçü lisan etmek
488 süt dökmüş kedi gibi olmak
489 şom ağızlı olmak

490 şom ağızını açmak
491 şundan bundan konuşmak
492 tape etmek
493 taş atmak (birine)
494 taş kesilmek
495 taşı gedğine koymak
496 tatlı dilli
497 tatlı dilli olmak
498 tek kelime etmemek
499 telif etmek
500 temize çekmek
501 temize çekmek
502 tıraş etmek (çok laf etmek anlamında)
503 toz kondurmamak
504 ulu orta söz söylemek
505 uzun etmek
506 uzun lafın kısası
507 uzun sözün kısası
508 uzun uzadıya
509 üstü kapalı konuşmak
510 verip verişirmek
511 vıdı vıdı etmek
512 yabana söylemek
513 yalan atmak
514 yalan yere yemin etmek
515 yarım ağızla söylemek
516 yazıp çizmek
517 yazıya dökmek
518 yazıya geçirmek
519 yazıyı çıkarmak
520 yazıyı sökmek
521 yüksek perdeden konuşmak
522 yüksekten atmak
523 zabıt tutmak
524 zapta geçmek
525 zehir zemberek
526 zülfü yare dokunmak